

Het toponiem „Bijlken”

door Dr. J. L. PAUWELS.

Bijl is een vaak voorkomend toponiem, zowel in Zuid- als in Noord-Nederland (1). „In oude archiefstukken, zei ons Dr. LINDEMANS, worden bijlvormige percelen land herhaaldelijk aangeduid als *bijlstuk*, *bijl.*” Als we dus ergens de plaatsnaam *bijlken* aantreffen, ligt het voor de hand deze te verklaren als „klein bijlvormig stuk land”.

Het toeval wil nu dat in mijn vaderstad Aarschot drie-maal het toponiem *bijlken* voorkomt, of liever voorkwam, want nu zijn de drie plaatsnamen uit de volksmond verdwenen (2) :

a) Een *beijlken* wordt vermeld in 1782 (3), buiten de Leuvense Poort, tegenover Vlaaikenslei. Hiervan kan ik de ligging niet juist bepalen.

b) Een *bijlken* in 1789 = een vijverken van het kasteel van Schoonhoven.

c) De *Bijlkenlaak* is een beek van ongeveer 400 meter lang, die aan de Witte Brug uit de Demer komt en op de wijk Bekaf in de Grote Laak vloeit. Daar *Bijlken* blijkens

(1) Zie o. a. DE FLOU, *Woordenb. der Toponymie*, de werken van LINDEMANS, VAN LOEY e. a. — BOEKENOOGEN (*De Zaausche Volkstaal*) geeft op : „*Bijl* V., naam van vele stukken land.”

(2) Alleen het derde toponiem *Bijlkenlaak* leeft nog voort in de schriftelijk traditie.

(3) Deze opgaven komen uit DE CAERLÉ, *De toponymie van Aarschot*, handschrift dat berust in het Seminarie voor toponymie, Universiteitsbibliotheek, te Leuven.

a en *b* te Aarschot als toponiem bekend was, moeten we deze samenstelling dus opvatten als : „laak (1) lopende bij of omsluitende een plaats genaamd *Bijlken*”. Als ik nu dit *Bijlken* opvat als „bijlvormig stuk land” zoek ik tevergeefs heel de buurt van de *Bijlkenlaak* af om zulk perceel te ontdekken. Ik meen dan ook dat we naar een andere verklaring moeten uitzien ! (2)

X Van het werkwoord „beluiken” kennen we afleidingen die, met verschillend vocálisme, als plaatsnamen voorkomen : *het beluik, het beloke, het belook, het belok, het blok*. In nagenoeg alle oude bronnen en in alle werken over toponymie treffen we deze namen overvloedig aan ; ook te Aarschot zijn er een tiental „blokken”. STALLAERT noemt *beluick, beloke* „een besloten plaats of ruimte van een hoeve of boerderij, omheining ; een min of meer van andere akkers afgesloten of afgepaald stuk land ; dezelfde beteekenis geldt ook voor *block* en *beloock*”.

De ontwikkeling van *belok* tot *blok* is zeker normaal, al verklaart het *Wdb. Ned. Taal* s. v. *blok* zeer voorzichtig : „Etymologie onzeker, voor sommige bet. gelijkt *blok* zeer op ohd. *biloh*, ndl. *belok*.” Uitstoten der vocaal in voortonige lettergreep hebben we in de w. w. ndl. *blijven* (ohd. *biliban*), *blussen* < *belessen* en in Aarsch. *blivo* (beliëven). In het Aarsch. dialect komt trouwens vrij vaak syncope der proclitische vocaal voor, b. v. *blān* < fr. *baleine*, *flūr* < fr. *velours*, *pluś* < fr. *peluche*, *vrūm* < weerom, *vrəaxə*

(1) *Laak* komt in Brabant veel voor als benaming van een waterloop, vooral van kunstmatig aangelegde waterafleidingen. Zie LINDEMANS, *Plaatsnamen*² en J. HELSEN, *Mededeelingen...*, 1937, p. 24. Te Aarschot wordt *laak* nog als soortnaam gebruikt en toegepast op alle waterlopen, die ongeveer twee meter of meer breed zijn. Er zijn een aantal *laken*, als de *Gasthuislaak*, de *Bogaardenlaak*, de *Heilaak*, de *Peetjeslaak*, enz. Wat op de kaarten „de *Laak*” heet, noemt men er *Grote Laak*.

(2) Het zou trouwens vreemd zijn dat het dimin. *Bijlken* drie-maal zou voorkomen, terwijl het niet-dim. *Bijl* helemaal onbekend is !

< (ge)raden, *γrust* < gerust, *γrö:ke* < geraken, *γrixt* < gericht, enz.

Verbaalabstracta bij w. w. met *be-*prefix zijn in 't Ndl. niet zeldzaam : het beleg, het beleid, het belet, met behulp van, het beschrijf (1), het beloop (2).

De mnl. vorm *biloke* en vooral het hieruit ontstane *Bijloke* (te Gent) wijzen er duidelijk op dat van het w. w. „beluiken” niet alleen een subst. afgeleid werd met het accent op de tweede lettergreep, doch dat hiernaast een gelijkwaardig subst. stond met accent op de eerste sylbe. De neiging om in onze germ. subst. het accent naar voren te schuiven is wel oud. Iedereen kent de eng. doubletten als *to survéy* en *the súrvey*. Ook in het ned. hebben we *ónderwijs* naast *onderwijzen*. We kunnen dus veronderstellen dat naast het w. w. *bilúkan* oudtijds het subst. *bilok-* stond (ablaut uit verl. tijd?) en dat later opnieuw een subst. uit het w. w. werd geabstraheerd, dat dan de klemtoon op de tweede sylbe behield. Het lijkt ons echter ook niet onmogelijk dat in het subst. zelf accentverspringing heeft plaats gehad in sommige streken.

Het *Wdb. Ned. Taal* verklaart i. v. *Bijloke* : „Een oudgerm. samenstelling met den klemtoon op de eerste lettergreep, naast het verbale beluiken. Besloten plaats. Alleen bewaard als naam van een gasthuis te Gent.” Wij menen echter dat nog andere toponiemen in een adem met dit *bijloke* moeten genoemd worden, en in de eerste plaats het hier besproken *Bijlken*, of juist *Bijlke*. Het is immers duidelijk dat *Bijloke*, met klemtoon op de eerste lettergreep gemakkelijk tot *Bijleke*, *Bijlke* moet ontwikkelen, dat dan door de volksetymologie als het diminutief van *bijl* zal beschouwd worden.

(1) Zuidned. : „het beschrijf van dat huis kost 10.000 fr.” = kosten bij den notaris te betalen bij de verkoop van onroerend goed.

(2) Zuidned. : „onze kiekens hebben een groot *beloop*” = plaats waarop ze mogen rondlopen.

Indien we aannemen dat *Bijlke* „beluik” betekent, dan wordt het Aarsch. toponiem *Bijlkenslaak* volkomen duidelijk : deze beek omsluit namelijk langs de noord- en noord-oostzijde een blok bouwland, dat helemaal omringd is door weiden, dat wat hoger ligt dan die weiden en van alle zijden afgesloten is door beken, behalve een klein stukje langs het zuiden, en niet alleen door beken, ook nog door hagen en struikgewas. Het is nu nog een perfect „beluik”, zichtbaar een eigen geheel vormend tegenover de omgeving ; daarenboven is de weg, die door dit blok loopt, niet publiek, doch slechts toegankelijk voor eigenaars en huurders, die er land bebouwen : het is de enige niet-publieke weg van die aard, die ik te Aarschot ken. Ik twijfel dan ook geen ogenblik of de *Bijlkenslaak* is de laak, die een vroeger *Bijlke* = beluik omsluit.

Het vocalisme van *Bijlke(n)* voldoet ons echter niet. Immers het oude w. w. *bilūkan* had blijkbaar *i*, niet *ī*, zodat een subst. *biloke* normaal moest *bēlaka* > *bēlka* > *belka* worden en niet *bijleke*. Ik ken in 't Aarsch. geen woorden die met Ndl. *ij* overeenstemmend vocalisme vertonen (Aarsch. *ā*), ontstaan uit oude korte *i*, behalve de pronomina *mij* (Aarsch. *mā*), *gij* (*γā*), *zij* (*zā*) en een paar woorden met oude ersatzdehnung na nasaal-wegval : *vijf* (*vāf*) en Aarsch. *lāzə* < *lijnzen*, *lās* < *lijns* (1). Dit *Bijlke(n)* is dus o. i. slechts een grafie zonder meer : de uitspraak is *belk'ə*, vroeger *belk'ə*. Welnu, de oude vormen van ons toponiem zijn : 1598 *belkenlaecke*, 1679 de *beelckens laecke*, 1716 : de *beylkenstaek*, 1846-54 : *bylkens laek*. Uit deze vroegere grafieën blijkt dat we niet van *bijlke(n)*, doch van *belke*, *beelke* moeten uitgaan. Daar het diminutief van *bijl* Aarsch. ook *belk'ə* luidde, interpreteerde de volketymologie het toponiem als *Bijlkenslaak*, wat dan ook geschreven werd.

(1) ΚΙΛ., *lijnse*, *lijse* ; *lentus*, *lenis*, *ignavus homo*.

We willen ons dus niet op het Gentse *Bijloke* beroepen om een abnormale ontwikkeling $i > ij$ te verklaren, daar we deze voor de interpretatie van ons Aarsch. *Bijlken* kunnen missen.

* * *

X Daar dus het Aarsch. *Bijlke(n)* in *Bijlken slaak* blijkbaar een « beluik » is en de oude grafieën ons naar *Belke*, *Beelke* wijzen, wil ik nog een stap verder gaan en ook het zogezegd specifiek Vl. toponiem *bilk*, *belk*, *bulk*, tot het w. w. beluiken terugbrengen. Dit toponiem komt bij DE FLOU overvloedig voor; in de toponymie van Varsenare (1) is het vertegenwoordigd door *belec*, *beelc*, *belc*, *bilk*, *belcxken*, *bilcxken* en misschien ook door *Beelkens hofstede*; ook DE BO en andere bronnen vermelden het en VERCOULLIE (*Etym. Wdb.*) verklaart: „mnl. *beelc*, *bulc*, oorsprong onbekend”.

Trouwens de betekenis van het top. wijst reeds op beluiken: „Beluik voor beesten, bocht, omsloten weide, omheind perk; in Noord-Vlaanderen, een weide met grachten omringd” (2). DE BO (*Wvl. Idiot.*) voegt er nog aan toe: „De bilken liggen hoog (gras afgeweid door ossen), terwijl de meerschen gewoonlijk in een vallei of langs den zoom van een rivier liggen (maaigras).”

Even wil ik nog de aandacht vestigen op SCHUERMANS (*Alg. Vl. Id.*), die na de bepaling van *bilk* „in West-Vl. gebruikt voor weide, een met grachten of heggen omringd grasland”, vermeldt: „in oude schriften vindt men ook *bulk*, *belck* en *belue*” (3).

Hierboven wezen we er reeds op dat de klankwettige

(1) DOOR J. POLLET en J. HELSEN, 1933, Brussel.

(2) STALLAERT, *Glossarium van verouderde rechtstermen*, I, 250, dacht ook spontaan aan het Brabants *blok* en *beluik*, toen hij de „Vlaamse” woorden *bilk*, *bulk* besprak.

(3) Dit moeten we waarschijnlijk *beluc* lezen!

voortzetting van een vroeger *biloke niet *bijloke* is, doch veeleer *bēlaka* > *beelke* > *belke*. Evenals we echter in de van beluiken afgeleide groep subst. met klemtoon op de tweede sylbe naast *beloke* ook *belok* (< *blok*) aantreffen, zullen we naast een *biloke* ook een *bilok gehad hebben, dat tot *beelk*, *belk* moest ontwikkelen (1).

Belk, *beelk*, met *e*-vocalisme blijken inderdaad de oudste vormen te zijn. Als we bij DE FLOU *bilk*, *belk*, *bulk* naslaan, stellen we vast dat de *e*-vormen van in de 13^e eeuw voorkomen, de *u*- en *i*-vormen pas van in de 16^e eeuw (2). We kunnen de *u*-vorm verklaren als een variante van de *e*-vorm onder invloed van de *l*, terwijl de *i*-vorm eveneens een variante van de *e*-vorm kan zijn, ofwel de ontronde vorm uit *u*. Hierachter zullen we echter nog op een andere mogelijkheid wijzen.

* * *

Ik zou dus wensen het Aarsch. *bijlke(n)* identisch of verwant te verklaren met mnl. *be(e)lc* en vl. *belk*, *bilk*, *bulk*. Wat me nog versterkt in die overtuiging is de verklaring van DE BO dat de bilken hoog liggen en ook het Aarsch. *bijlke(n)* een beluik is, dat heel wat hoger ligt dan de omliggende beemden. Gewoonlijk echter neemt men aan dat het toponiem *belk*, *beelk* eigen is aan Oost- en West-Vlaanderen. Een kort onderzoek bewees ons dat deze mening verkeerd is.

Bij MARTENS, *Monographie de la paroisse de Kerkom en Brabant* (3) vinden we : *belk* = stuk land bij de Velp ;

(1) Ook het w. w. *luiken* heeft aanleiding gegeven tot de afgeleide subst. nl. *luik* tegenover eng. *lock* ; mnd. *lūke* tegenover nhd. *lücke*, mnl. *lūke* (?) tegenover mnl. *loc*, enz. Zie FRANCK-VAN WIJK.

(2) In het *Middelned. Woordenboek* (I, 1476) vinden we echter een *buelke* van 1348. Moest bij nader onderzoek de *-u*-vorm even oud of ouder blijken dan de *e(e)*-vorm, dan konden we eventueel de *e*-vorm als ontronding uit de *u*-vorm verklaren.

(3) In *Hagelands Gedenkschriften*, 1915.

ten Belk : hofstede te Vissenaken ; *Bulkestraat* te Erps-Kwerps ; *Bulk* te Vosselare en *Billik*, gehucht te Kuringen. Bij ULRIX en PAQUAY (*Zuidlimb. plaatsnamen*) vinden we een *Beelke* in 1385, *Belcke* in 1407 te Membruggen ; een *Bylken* in 1604 te Zichen-Zussen-Bolder ; een *Biltjen* in 1697 en een *Biltjeveld* in 1724 te Tongeren ; een *Biloec* in 1275 te Rijkhoven ; een bos *den Bilock* in 1604 te Kortessem ; een *Biloxtrat* in 1604 te Mal en Sluizen ; een *Byloeck* in 1349 te Neerrepen.

Uit de steekkaarten van mej. VAN DESSEL over de toponymie van Sint-Kwintens-Lennik (1) valt een rijke oogst op te halen betreffende de hier behandelde toponymische groep ; we treffen er aan : een *belckveld* in 1866 ; een *belick* in de 15^e eeuw en in 1598. Dit laatste wordt dan verder vervormd tot *Belinck*, *Beling*, *Bellinck*, *Berick*, *Berinck*, *Bering(en)* in *Beringenblok*, *Beringenveld* en dgl., *Beulinck*, *Beuling*, enz.

Trouwens reeds STALLAERT (o. c.), die verklaart dat „*bilk*, *bulk* aan Brabant en Limburg vreemd is” trof in het archief der Brusselse godshuizen met verwondering een *belct* aan te Dworp in de 14^e eeuw.

Uit het bovenstaande blijkt reeds dat het Aarsch. *bijlken* niet alleen staat. Ook in Bilzen (CUVELIER en HUYSMANS) is er een *Bijlken*, te Outgaarden een *Bijleken* ; te Leuven was er in 1719 een „huis en erf, geheten *Beijlcken*”. Verder kunnen we nog vermelden dat DE FLOU 3 × *bijl* heeft, 13 × *bijle*, 3 × *bijl(e)stuk*, 7 × *Bijloke*, 1 × *Bijloaken*, 1 × *Bylken*.

* * *

J. HELSEN (2) geeft *bolck*, *bulk* op als bijvormen van *blok*, dat hij ook afleidt van *beluiken*, *beloken*. We kennen

(1) Berusten te Leuven in het Seminarie voor toponymie.

(2) In *Mededeelingen van de Vl. Topon. Vereeniging te Leuven*, 1937, bl. 36.

trouwens de familienaam *Bolkmans*. We verklaren natuurlijk *bolk* uit *blok* door „eenvoudige metathesis” van *l*. Als we ons echter afvragen op welke wijze zich deze zogenaamde *l*-metathesis heeft voorgedaan, moeten we ons m. i. dit gebeuren aldus voorstellen: *blok* wordt normaal uitgesproken *bəlok*, evenals *melk* = *melək*, dus tweelettergrepig. In dit woord *bəlok* nu heeft vocaalverwisseling plaats: de *ə* wordt vervangen door *o* en vice-versa, zodat *bəlok* ontstaat, wat dan *bolk* geschreven wordt. We zouden hier met evenveel recht van accentverspringing kunnen spreken en in plaats van metathesis der *l*, hebben we hier in werkelijkheid metathesis of verwisseling der vocalen. We kunnen dit gebeuren ongeveer op één lijn stellen met metathesis van heterosyllabische *r-l* in Aarsch. *keləvr* (kervel), *ələvr* (orgel), *dələpr* (dorpel), *syləkr* (zurkel, zuring), enz.

M. i. moeten alle zogenaamde metatheses van *l* en *r* aldus gebeurd zijn. Aarsch. *pyləkə* b. v. ontstond uit *pəlykə* (plukken), *derdə* < *derədə < *dərədə < *dredə, *γes* < *γars* < *γarəs < *γaras < *gras*, op juist dezelfde wijze (1).

We kunnen dus sommige van de hierboven besproken vormen door wat wij metathesis noemen verklaren. Aldus kan *bulk*, uitgesproken *bylək* uit mnl. *beluuc* ontstaan zijn (zie de vorm *beluc* (?), door SCHUERMANS opgegeven). *Beelk*, dat waarschijnlijk op palatale cons. uitging, blijkens de oude grafieën *beilc*, *beylc*, werd wel ongeveer *belik* uitgesproken (vgl. *belick*, 14^e eeuw, St. Kwintens-Lennik), wat door zogenaamde metathesis *bilek* < *bilk* werd. Bij dergelijke metathesis kon de nieuw-beklemtoonde vocaal trouwens een andere kleur aannemen dan de vroegere, gezien haar andere omgeving. Aldus zagen we *kristmis*,

(1) Zie hierover nog B. VAN DEN BERG, *Oude Tegenstellingen op Nederlands Taalgebied*, Leiden, 1938, bl. 107 v., en mijn recensie in *Lew. Bijdragen, Bijblad*, 1938, bl. 7 v., alsook die van VAN HAEREN in *Tijdschrift v. Ned. Taal- en Letterkunde*, 1939, bl. 306.

krēstmis (uitspr. *kærestmis*) niet alleen tot *kerstmis* (uitspr. *keræstmis*) worden, doch ook tot *karstmis*, *korstmisen* Aarsch. *krö:kə* (kraken) werd ten noorden van de stad tot *kerəkə* (1).

* * *

Ik ben er mij wel van bewust dat nog heel wat materiaal kan bijeengebracht worden betreffende de hier besproken familie van toponiemen. Het lijkt mij echter niet vermetel, nu reeds het volgende besluit te trekken.

Daar de toponiemen *beloke*, *belok*, *blok*, *bijloke*, *belk*, *bilk*, *bulk* en varianten een identische of verwante betekenis hebben en ook etymologische verwantschap formeel mogelijk blijkt, brengen we ze alle terug tot het w. w. beluiken. Ook het toponiem *Bijlke(n)*, dat we te Aarschot en ook elders aantreffen, rangschikken we, als een volksetymologische vervorming, bij deze familie.

Ons materiaal is niet volledig genoeg om de juiste filiatie van de onderscheiden vormen te kunnen opmaken, doch we staan klaarblijkelijk voor twee grote onderverdelingen van éénzelfde familie, al naar gelang het accent op de eerste of op de tweede lettergreep viel. Waarschijnlijk hadden we van ouds de dubbele betoning, doch ook later kon de zogenaamde metathesis van *l* accentverspringing verklaren, evenals kleurverandering der beklemtoonde vocaal.

Leuven, Mei 1939.

(1) Belangwekkend om te vergelijken met de varianten van *beluik*, *blok* en dgl. zijn de opgaven in het *Woordenb. Ned. Taal* s. v. *bolk* (soort van zeevis) : *bolk*, ook *bollik*, *bolling* ; mnl. *bolc*, *bollic* ; mnd. *bulk*, *bulik*, *bullek* ; mhd. *bullich* ; nhd. *bolch*.